

Γιώργος Τσιάκαλος

Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην «επαναπροσέγγιση» των ανθρώπων μετά τον πόλεμο¹

Από το βιβλίο «Η υπόσχεση της Παιδαγωγικής» (ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 265-272)

Μια ημερίδα που διοργανώνεται στη Λευκωσία με θέμα «Επαναπροσέγγιση: Ο αντίποδας του εθνικισμού. Ο ρόλος της Παιδείας και των ΜΜΕ» υπενθυμίζει τις ευθύνες που παραδοσιακά καλείται να επωμισθεί η εκπαίδευση σε πολύ σημαντικούς τομείς. Ταυτόχρονα υπενθυμίζει ποια είναι τα ουσιαστικά ανοιχτά θέματα της εκπαίδευσης σε μια εποχή που εκατομμύρια άνθρωποι στην περιοχή μας ματώνουν σε αδιάκοπους πολέμους ή ζουν με το φόβο μιας επερχόμενης βίαιης σύγκρουσης και συνηθίζουν στην ιδέα ότι η εγκατάλειψη της πατρίδας και η διαβίωση ως πρόσφυγας σε άλλες χώρες αποτελούν τη μόνη ρεαλιστική στρατηγική επιβίωσης των απλών ανθρώπων. Πόσο επηρέασαν αυτές οι εξελίξεις τον εκπαιδευτικό προβληματισμό στη χώρα μας; Η αλήθεια είναι ότι δεν τον επηρέασαν σχεδόν καθόλου. Ελάχιστες ήταν οι εξαιρέσεις στις οποίες μπορεί κανείς να αναφερθεί και από τις οποίες η ημερίδα της Κύπρου θα μπορούσε να επωφεληθεί..

Πριν από μερικούς μήνες ανακοινώθηκε η συγκρότηση μιας επιτροπής που είχε την αποστολή να μελετήσει τα ελληνικά και τα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια και να προτείνει την τροποποίησή τους στα σημεία εκείνα που φαίνεται ότι υποδαυλίζουν το μίσος και την εχθρότητα². Η ανακοίνωση, όπως όλα όσα αναφέρονται στην προσπάθεια εξομάλυνσης των σχέσεων μας με τους γείτονες, βρήκε φίλους και πολέμιους.

¹ Ομιλία στην ημερίδα «Επαναπροσέγγιση: Ο αντίποδας του εθνικισμού. Ο ρόλος της Παιδείας και των ΜΜΕ», που οργανώθηκε από την ΕΔΟΝ στη Λευκωσία στις 15 Απριλίου 2000. Στην παρούσα μορφή δημοσιεύτηκε στην «Ελευθεροτυπία» στις 20 Απριλίου 2000.

² Στο άρθρο 1, εδάφιο ι της «Συμφωνίας για την Πολιτιστική Συνεργασία» που υπογράφηκε στις 4 Φεβρουαρίου 2000 αναφέρεται ότι η Ελλάδα και η Τουρκία:

Από τους πολέμιους, αν εξαιρέσει κανείς εκείνους που αντιδρούν εξ επαγγέλματος, οι περισσότεροι αντέδρασαν έντονα επειδή πράγματι θεώρησαν ότι τέτοιες διαδικασίες οδηγούν σε παραχάραξη ή σε απόκρυψη ιστορικών δεδομένων για χάρη της πολιτικής συγκυρίας. Χαρακτηριστικά φοβήθηκαν ότι μπορεί να εξαφανιστούν από τα σχολικά βιβλία ο μαρτυρικός θάνατος του Αθανάσιου Διάκου, η καταστροφή της Σμύρνης και, κυρίως, η εισβολή στην Κύπρο³.

Ο φόβος αυτός είναι αδικαιολόγητος. Στην Ευρώπη έχουμε πια μεγάλη εμπειρία για τον τρόπο που μπορούν να προχωρήσουν τέτοιες διαδικασίες εξομάλυνσης των σχολικών εγχειριδίων χωρίς να αλλοιώνονται τα ιστορικά δεδομένα⁴ και χωρίς να αποκρύπτονται

«Θα συνεργάζονται στην παρουσίαση της ιστορίας, της γεωγραφίας, του πολιτισμού και της οικονομίας της άλλης χώρας, ιδιαίτερα στα σχολικά βιβλία. Με αυτό το στόχο, θα συστήσουν μια Μικτή Επιτροπή Εμπειρογνομόνων η οποία θα ανταλλάξει και θα μελετήσει τα σχολικά βιβλία, για να προτείνει τη διόρθωση των ανακρίβειών».

³ Για εντελώς διαφορετικούς λόγους χαρακτήρισε «άστοχη επιλογή» (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 31 Οκτωβρίου 1999) την απόφαση για αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων ο πρέσβης ε.τ. Βύρων Θεοδωρόπουλος. Εκτιμώντας από παλαιότερες αναλύσεις ότι τα ελληνικά βιβλία περιέχουν πολύ περισσότερα στοιχεία προς αναθεώρηση από ό,τι περιέχουν τα αντίστοιχα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια συμπεραίνει: «το τελικό αποτέλεσμα θα φανεί έτσι ασύμμετρα βαρύ για την ελληνική πλευρά και γι αυτό η αρνητική έκβαση των συνομιλιών για το θέμα αυτό είναι πιθανή, πράγμα που θα σκιάσει γενικότερα την προσπάθεια διαλόγου». Γι αυτό καταλήγει: «Μια κοινή ιστορική έρευνα σε επιστημονικό επίπεδο Ελλήνων και Τούρκων θα μπορούσε π.χ. να προσεγγίσει και να διαπιστώσει την ιστορική πραγματικότητα σε θέματα όπως π.χ. το παιδομάζωμα ή το κρυφό σχολείο και άλλα. Αυτά όμως να γινόταν σε πρώτη φάση, σαν μια κοινή και όσο γίνεται πιο αντικειμενική ιστορική έρευνα, ανεξάρτητα από το τι θα περιληφθεί ή όχι στα σχολικά βιβλία».

⁴ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι προσπάθειες εξομάλυνσης των σχολικών εγχειριδίων σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες στον τομέα της απεικόνισης των θρησκευτικών πολέμων μεταξύ καθολικών και διαμαρτυρομένων, όπως και των συγκρούσεων μεταξύ διαφόρων λαών. Βλ. σχετικά ως προς το πρώτο Empfehlungen zur

ούτε οι διαφορές απόψεων ούτε οι ευθύνες της μιας ή της άλλης χώρας για τραγικά περιστατικά που αποτελούν σημαντικά γεγονότα στη μνήμη του κάθε λαού. Επιτροπές αυτού του είδους σε άλλες χώρες – παλαιότερα ακόμη και μεταξύ χωρών του ανατολικού και του δυτικού συνασπισμού, όπως π.χ. μεταξύ της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας⁵ – πορεύονται σε ένα προσεκτικά σχεδιασμένο δρόμο:

Darstellung der Kirchen- und Religionsgeschichte in westeuropäischen Geschichtslehrbüchern –Epoche: Alte Kirche. Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht, Band XIII, 1970/71. Albert Limbach Verlag, Braunschweig. Στην παραπάνω έκδοση οι προτάσεις της διεθνούς επιτροπής εμπειρογνομόνων δημοσιεύονται στη γερμανική, τη γαλλική και την αγγλική γλώσσα. Στο ίδιο θέμα: Reformation und Gegenreformation in den Schulbüchern Westeuropas. Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts. Albert Limbach Verlag, Braunschweig 1974.

Ως προς το δεύτερο βλέπε σχετικά με τις σχέσεις Νορβηγίας – Γερμανίας Deutschland-Norwegen Tysklandd – Norge – Empfehlungen zur Behandlung der geschichtlichen Beziehungen Norwegen und Deutschland. Anbefalinger fra det nordk-tysk historikermóte. Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht, Band XI, 1967, Albert Limbach Verlag, Braunschweig. Επίσης σχετικά με τις σχέσεις Ολλανδίας-Γερμανίας Die Niederlande und Deutschland Nederland en Duitsland. Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht, Band XI, 1967, Albert Limbach Verlag, Braunschweig.

Για μια συνολική αποτίμηση των προσπαθειών που έγιναν στον τομέα αυτό τα πρώτα είκοσι χρόνια μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο βλ. O.-E. Schüddekopf: Zwanzig Jahre Westeuropäischer Schulgeschichtsbuchrevision 1945-1965. Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts, 12. Band, Braunschweig 1966.

⁵ Βλ. σχετικά Empfehlungen für Schulbücher der Geschichte und Geographie in der Bundesrepublik Deutschland und in der Volksrepublik Polen. Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht, Band XVII, Georg-Eckert-Institut für Internationale Schulbuchforschung, Braunschweig 1977. Επίσης:

- καταγράφουν ερωτήματα που έχουν σημασία στην εκπαίδευση αλλά δεν απασχόλησαν τους ιστορικούς
- περιγράφουν, εφόσον υπάρχουν, τις διαφορές στην προσέγγιση ιστορικών γεγονότων και, κυρίως ιστορικών περιόδων.
- επισημαίνουν σημαντικές παραλείψεις, π.χ. για επιτεύγματα στον τομέα του πολιτισμού, που οδηγούν σε μια ελλιπή και συνεπώς λανθασμένη εικόνα του άλλου λαού.

Στη βάση των παραπάνω

- προβαίνουν σε συστάσεις, που χαρακτηριστικά αρχίζουν συνήθως με τη φράση: «Στους (Γερμανούς, Νορβηγούς, Πολωνούς κ.λ.π.) συγγραφείς σχολικών εγχειριδίων και στους εκπαιδευτικούς προτείνεται να προσέξουν τα παρακάτω».

Προφανώς για την επιτυχή ολοκλήρωση τέτοιων διαδικασιών απαιτείται πολιτική βούληση, τεχνογνωσία και χρόνος. Όταν υπάρχουν αυτές οι προϋποθέσεις τότε σε όλες τις περιπτώσεις οι αρχικές αντιδράσεις και επιφυλάξεις υποχωρούν μετά την υποβολή των πορισμάτων. Το ίδιο μπορούμε να προσδοκούμε και στη χώρα μας.

Εδώ, όμως, εκτός από την έλλειψη σταθερής πολιτικής βούλησης τη σύγχυση τροφοδοτούν μερικές φορές και οι υπέρμαχοι τέτοιων πρωτοβουλιών, όταν ταυτίζουν τις αναγκαίες αλλαγές στα σχολικά εγχειρίδια με την απάλειψη από το περιεχόμενό τους όλων των αρνητικών που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της συμβίωσης των λαών. Όμως, πρέπει πια να θεωρείται ως αυτονόητο στην εκπαίδευση ότι οι μαθητές δεν χρειάζονται μια ιδανική εικόνα ούτε της ιστορίας, ούτε των γειτόνων, ούτε του εαυτού τους. Άλλωστε, γνωρίζουμε πια ότι δεν είναι απλή και δεδομένη η σχέση μεταξύ του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων και των στάσεων που αναπτύσσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες. Έτσι, τα ίδια εγχειρίδια μπορούν κάτω από ορισμένες συνθήκες να φανατίζουν και σε άλλες περιπτώσεις να προκαλούν αρνητικές αντιδράσεις, αδιαφορία ή θυμηδία. Αυτό ισχύει τόσο για εγχειρίδια με έντονο εθνικιστικό χαρακτήρα όσο και για

Empfehlungen zur Behandlung der deutsch-polnischen Beziehungen in den Schulbüchern der Volksrepublik Polen und der Bundesrepublik Deutschland. Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht, Band XIII, 1970/71, Albert Limbach Verlag, Braunschweig.

απαλλαγμένα από εθνικισμό σχολικά βιβλία. Συνεπώς, η ανάλυση του περιεχομένου των βιβλίων, μια χρήσιμη διαδικασία και εξαιρετικά ανεπτυγμένη στη χώρα μας, δεν επιτρέπεται να ταυτίζεται με τη διερεύνηση των μηχανισμών δημιουργίας και αναπαραγωγής των εχθρικών στάσεων απέναντι στους γειτονικούς λαούς. Η τελευταία αποτελεί μια πολύ πιο σύνθετη διαδικασία και απλώς εμπεριέχει συχνά την ανάλυση περιεχομένου σχολικών εγχειριδίων.

Η γνώση των παραπάνω αποκτά ιδιαίτερη σημασία όταν ενδιαφερόμαστε να αλλάξουμε την αρνητική σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε δύο λαούς και όχι απλώς να την ερμηνεύσουμε. Ποια μπορεί να είναι η συμβολή της εκπαίδευσης σε μια τέτοια διαδικασία; Ποιες αλλαγές και ποιες πρωτοβουλίες είναι απαραίτητες και κάτω από ποιες συνθήκες μπορούν να αποδώσουν; Οι διεθνείς εμπειρίες στον τομέα αυτό είναι ελάχιστες και όπου υπάρχουν δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν συγκρίσιμες με τις καταστάσεις που έχουμε να αντιμετωπίσουμε σήμερα.

Η πλέον πετυχημένη περίπτωση παρέμβασης μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι η συστηματική -και στο επίπεδο της εκπαίδευσης- οικοδόμηση των φιλικών γαλλο-γερμανικών σχέσεων μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Από μια κλασική αντιπαλότητα και εχθρότητα που αντικατοπτριζόταν πλήρως στην εκπαίδευση και αναπαράγονταν ιδεολογικά μέσω της εκπαίδευσης προέκυψε μέσα σε μερικές δεκαετίες ο «γαλλογερμανικός άξονας». Ιδιαίτερα στο επίπεδο των καθημερινών αντιλήψεων τα αυτονόητα των προηγούμενων γενεών φαντάζουν σήμερα, μόλις μερικές δεκαετίες αργότερα, εντελώς ακατανόητα.

Το παράδειγμα αποδεικνύει ότι ακόμη και μια βαθιά ριζωμένη εχθρότητα, που επανειλημμένα έχει οδηγήσει δυο γειτονικούς λαούς σε αιματηρές συγκρούσεις, είναι δυνατόν να εξαλειφθεί. Χρειάζεται συστηματική μελέτη αυτού και άλλων παρόμοιων παραδειγμάτων για να κατανοήσουμε ποια μέτρα είναι απαραίτητα όταν ενδιαφερόμαστε να επιτύχουμε ανάλογα αποτελέσματα και σε άλλες περιοχές της ηπείρου μας.

Πάντως, ένα είναι βέβαιο: οι αλλαγές στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων αποτελούν μάλλον δείκτη των αλλαγών που συντελούνται στο επίπεδο της πολιτικής και λιγότερο ή καθόλου προϋπόθεσή τους. Στο πλαίσιο του σχολείου είναι άλλες οι δραστηριότητες εκείνες που υποστηρίζουν άμεσα τη διαδικασία εξομάλυνσης των

σχέσεων: ανταλλαγές μαθητών/μαθητριών και εκπαιδευτικών σε ευρεία έκταση, καλά σχεδιασμένες κοινές εκδηλώσεις σε επίπεδο σχολείων και όχι μόνο των επίσημων αρχών.⁶

Τα παραπάνω υποδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ γειτονικών λαών που έχουν αποφασίσει να ξεπεράσουν μια «παραδοσιακή εχθρότητα». Δεν ανήκουν όμως όλες οι περιπτώσεις σε αυτή την κατηγορία. Υπάρχουν περιπτώσεις που είναι τελείως διαφορετικές. Είναι εκείνες στις οποίες δυο εθνότητες με πρόσφατη εμπειρία αιματηρών συγκρούσεων αναλογίζονται τα βήματα που πρέπει να κάνουν για να μπορέσουν να συμβιώσουν στο πλαίσιο μιας ενιαίας κρατικής οντότητας. Πώς θα συμβιώσουν π.χ. οι εθνότητες στη Βοσνία και στο Κοσσυφοπέδιο; Πώς θα οργανώσουν τη συμβίωσή τους οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι σε ένα ενιαίο κράτος και ποιος ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαδικασία αυτή;

Η συγκρότηση μιας ολοκληρωμένης εκπαιδευτικής πρότασης ως απάντηση στο προηγούμενο ερώτημα είναι δύσκολη αλλά όχι αδύνατη⁷. Ένα είναι βέβαιο: όσο πιο

⁶ Στη «Συμφωνία για την Πολιτιστική Συνεργασία» μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας προβλέπονται τέτοιες δραστηριότητες. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο 1, εδάφιο στ στο οποίο προβλέπεται ότι τα δύο μέρη «θα αναπτύσσουν κοινές σχολικές δραστηριότητες, αδελφοποίηση σχολείων και ανταλλαγές μαθητών».

⁷ Συστηματικές προσπάθειες στον τομέα αυτό γίνονται στη Βόρεια Ιρλανδία με την «Εκπαίδευση για Αλληλοκατανόηση» (Education for Mutual Understanding). Για τη φιλοσοφία του προγράμματος βλ.: Education for Mutual Understanding. In: Core (Published by The Northern Ireland Council for Educational Development), Spring Edition 1988, p. 6-7. Για την οργάνωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας βλ.: Education Reform in Northern Ireland: The Way Forward – Report of the Working Group on Education for Mutual Education. Northern Ireland Office – Whitehall, London, April 1989. Επίσης Stranmillis College Belfast: Education for Mutual Understanding. Handbook for Students. Compiled by Shirley Magowan. June 1992. Για τη σημασία της Εκπαίδευσης για Αλληλοκατανόηση και το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο εφαρμογής της βλ. τα σχετικά κεφάλαια στο Andy Pollak (Ed.): A Citizens' Inquiry. The Opsahl Report on Northern Ireland. The Lilliput Press, Dublin 1993.

γρήγορα οικοδομείται και προβάλλεται η πειστική απάντηση σε όσους θεωρούν ότι η συμβίωση είναι αδύνατη, τόσο πιο πιθανή και πλησιέστερη γίνεται μια πολιτική λύση που ικανοποιεί τη βασική επιθυμία των απλών ανθρώπων για ειρηνική και ασφαλή διαβίωση στην πατρίδα τους.